

Лесин: Лесин В. М. Творчість Василя Стефаника. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1965.

Леся Українка: Українка Леся. Твори в 5-ти тт. – К.: Держлітвидав УРСР, 1954. – т. ІУ.

Стефаник: Стефаник В. Твори. – К.: Дніпро, 1964.

Труш: Труш І. Із статті „Василь Стефанику” // В. Стефаник у критиці та спогадах. – К.: Дніпро, 1970.

Франко І. Я. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1984. – Т. 41.

Babiy Iryna. Farbenomination als Zeichen des schriftstellerischen Idiostyls. *Der Artikel behandelt eine Farbenpalette der Werken von Stefanyk.n In der Sprache des Prosaikers wurde eine Gebrauchsintensität und wichtige funktionale semantische Füllung von Lexemen weiß, schwarz, rot festgestellt. Als explizites Merkmal des Idiostils ist die Farbenbezeichnung beobachtet.*

Schlüsselwörter: *Farbenbezeichnung, Farbenlexem, Epitheton, Farbenomination, Idiostil.*

Тетяна Вільчинська (Тернопіль)

КОНОТАЦІЯ У ЗМІСТОВІЙ СТРУКТУРІ КОНЦЕПТУ

Стаття присвячена аналізу конотації у сучасних лінгвістичних дослідженнях. Розглядаючи її у взаємозв'язку з оцінністю, образністю, емоційністю, експресивністю тощо, робимо висновок, що різні типи конотацій, асоціативні, аксіологічні та інші параметри безпосередньо стосуються концепту, впливають на формування відповідних його смислових компонентів.

Ключові слова: *конотація, додаткове значення, оцінність, концепт.*

Сучасне мовознавство розвивається в антропоцентричному напрямі, вивчаючи зв'язок мови з мисленням людини, її внутрішнім світом, загальнолюдськими та національно-культурними цінностями. Проблема співвідношення мови і мислення сьогодні особливо актуальна у зв'язку з розвитком когнітології, що досліджує концептуалізацію реальності людською свідомістю та її оформлення у мовні знаки. Реальна дійсність, звичайно ж, виражається через мовну, причому обов'язково оцінюється. Іншими словами, „висловлюючи свою думку, розповідаючи про якісь події тощо, людина не може цілком абстрагуватися від свого ставлення до висловлюваного і так чи інакше виражає свою оцінку” [Філософські 1972: 65]. Основним засобом реалізації у мові семантичної категорії оцінки, на думку Т.Космеда, є конотація [Космеда 2000: 186].

Незважаючи на те, що вивченню конотації було присвячено чимало досліджень, визначення цієї філософської й лінгвістичної категорія досі залишається суперечливим і дискусійним.

Почнемо з того, що в лінгвістиці донині науковці послуговуються різними термінами на позначення того, що традиційно прийнято називати конотацією, передусім тих „додаткових семантичних або стилістичних відтінків, які накладаються на основне значення і надають висловлюванню емоційно-експресивного забарвлення (урочистості, невимушеності, фамільярності тощо)” [Єрмоленко 2001: 79].

Ще О.Ахманова у свій час звернула увагу на те, що майже в такому ж значенні, як і конотація, вживається термін „забарвлення” (функціонально-стилістичне, експресивно-емоційне, емоційно-оцінне та ін.) [Ахманова 1966: 285].

Зокрема, у стилістиці під конотацією розуміють „стилістичне забарвлення”, або „стилістичне значення“, розглядаючи його у зв'язку з емоційним забарвленням (Ю.Скребньов, Т.Винокур). У дослідженнях, пов'язаних із проблемами перекладу, оперують “прагматичним значенням” (А.Бархударов), а семасіологи, які розглядають проблему значення в його системному аспекті, віддають перевагу термінам „експресивне забарвлення” (Д.Шмельов), „емотивне значення” (Л.Новиков), „емотив” (В.Шаховський). При культурологічному підході науковці

часто послуговуються терміносполученням „лексичний фон значення”, позначаючи ним певну додаткову, зазвичай національно забарвлену, інформацію (Є.Верещагін, В.Костомаров).

Крім того, розкриваючи сутність конотації, дослідники послуговуються й іншими термінами. Так, її інтерпретують як „семантичну асоціацію” або „уявлення” (Ю.Апресян, М.Комлев) чи ототожнюють з інтенсифікаторами (Й.Стернін). Досить часто її трактують як комплексне „співзначення”, що включає гаму емоційних, оцінних і стилістичних відтінків (І.Арнольд, Н.Лук’янова).

Загалом, наявність численної кількості дефініцій терміна „конотація” в одному з авторитетних сучасних термінологічних мовознавчих словників пояснюють її семантичними властивостями („співзначення”, „додаткове значення” тощо), системними особливостями мовної репрезентації, що виявляється в синонімії, антонімії, належністю до різних форм існування мови (літературної, діалектної та ін.) і навіть звуковою оболонкою вираження [Языкознание 1998: 236].

Проте нас цікавить передусім комплекс тих проблем, які, набуваючи сьогодні нової комунікативної спрямованості, стосуються розуміння конотації як важливого функціонального чинника, що виявляє себе у смисловій організації концепту.

Термін „конотація” походить від „лат. connotatio, від connoto – маю додаткове значення” [Языкознание 1998: 236]. У своєму первинному значенні додаткової інформації термін виник у схоластичній логіці, у лінгвістику ввійшов у XVII ст. через граматику Пор-Рояля для позначення властивостей, на відміну від субстанцій. Пізніше в логіці конотація як сутність понятійна (інтенціонал) стала протиставлятися денотації (екстенціоналу). У лінгвістиці її спочатку сприймали як емотивність мовлення. З кінця XIX ст. термін „конотація” починають використовувати на позначення всіх емотивно забарвлених елементів змісту. Цьому сприяли психолінгвістичні дослідження та асоціативні експерименти, що довели реальну можливість осмислення асоціативно-образних, оцінних та стилістичних ознак.

У середині XX ст. зацікавлення конотацією знову активізується. Не спадає дослідницький інтерес до неї, як до одного з найбільш дифузних лінгвістичних

понять, і сьогодні. Незважаючи на це, традиція нечіткого використання відповідного терміна збереглася до наших днів.

Існували й існують об'єктивні причини, через які проблема конотації певний час залишалася на периферії лінгвістичних досліджень або розв'язувалась по-різному. На думку вчених, до таких факторів належать: необов'язковість конотативного компонента у значенні мовних одиниць, відносно недавнє проникнення в мовознавство ідей прагматичного аналізу тексту, випадання з поля зору лінгвістів внутрішньої форми слова, нечіткість у визначенні статусу стилістичного забарвлення, зрештою, відсутність такої типології лексичних значень, в якій би конотативна семантика знайшла б відповідну інтерпретацію, та деякі інші.

Ще в 90-х роках ХХ ст. В.Телія виділяє три основні напрямки у дослідженні конотації – семіотичний, психолінгвістичний та власне лінгвістичний. Останній репрезентований двома основними відгалуженнями: стилістичним і культурологічним, в межах яких конотація якраз і розглядається як „додаткове” значення мовних одиниць, що надає їм експресивності, або як семантичний компонент значення, який доповнює інформацію про реалію, що об'єктивно існує, відомостями про національну її специфіку, що, в свою чергу, зумовлює відповідний мовний ефект [Телія 1986: 3].

На противагу власне лінгвістичним дефініціям конотації, існують визначення, зорієнтовані на її широке розуміння як певного компонента, що доповнює предметно-логічний (денотативний), а також граматичний зміст мовної одиниці і надає їй експресивної функції на основі інформації не тільки співвідносної з емпіричним, культурно-історичним, світоглядним знанням мовців, з їх емоційним або оцінним ставленням до позначуваного, але й із стилістичними регістрами, що характеризують сферу мовної діяльності, стосунки між мовцями тощо [Языкознание 1998: 236].

Отож, здебільшого у конотації дослідники вбачають „додаткове значення”, хоча дискусійним залишається питання про те, чи входить конотація, тобто різні емоційно-експресивні елементи, у семантичну структуру слова та яке місце посідає у ній.

Так, на думку окремих учених, подібні додаткові експресивно-емоційні „співзначення” не можуть бути поставлені в один ряд із тим предметно-логічним змістом слова, який фіксується його значенням, не можуть входити як складовий елемент у значення слова, оскільки ці співзначення не є об’єктивними у мовному плані явищами (В.Звегінцев, С.Курилович). При цьому дослідники спираються на те, що емоційно-експресивні елементи можуть розвиватися незалежно від предметно-логічного змісту слова і проявлятися поза ним через звукове оформлення, або в окремих випадках пов’язують їх не зі словом, а з тими предметами, явищами, що ним називаються. Крім того, ці вчені ігнорують той факт, що у процесі пізнання людина не відсторонено осмислює явища навколишнього світу, а сприймає і фіксує власне ставлення до фактів пізнаної дійсності, оцінює роль тих чи інших предметів, явищ у своєму бутті, зіставляє цінність об’єкта з деякими стереотипами за певною оцінною шкалою тощо.

Тому більш переконливою є думка тих науковців, які стверджують, що важливим у слові є не тільки його предметне значення (понятійний зміст), а й експресивно-стилістичне забарвлення в широкому розумінні], та включають останнє у значення слова. Такі погляди поділяють О.Азнаурова, Д.Шмельов, В.Виноградов, Е.Кузнецова, В.Телія, Л.Лисиченко та інші.

Діалектику конотації і денотації у своїх працях прагне простежити В.Говердовський, наголошуючи на тому, що „було б вкрай привабливо розглянути взаємовідношення емоційного і раціонального на конкретному мовному матеріалі” [Говердовський 1985: 71].

Конотацію як „семантичну сутність, що узуально чи okazіонально входить у семантику мовних одиниць і виражає емотивно-оцінне та стилістично марковане ставлення суб’єкта мови до дійсності”, визначає В.Телія [Телія 1986: 5].

Узуальна конотація оформляється суфіксами суб’єктивної оцінки, усвідомленою внутрішньою формою, експресивно забарвленими словами і фразеологізмами, алітерацією тощо, тобто виражається експліцитно. Проте відомо, що для конотації характерна також нелокалізованість, реалізація у всьому тексті, що створює ефект

підтексту. Це засвідчує, що виявлення такої мовної універсалиї, як конотація, залежить не лише від специфіки мовних одиниць, а й від організації тексту.

Конотацію, не виражену експліцитно, як семантичну модифікацію значення, що включає в себе сукупність значеннєвих нашарувань, почуттів, уявлень, культурний та світоглядний компонент і под., розглядає М.Комлев. На думку вченого, конотація не є елементом матеріальної структури слова-знака, а її компоненти створюються в процесі його сприйняття. Тому М.Комлев виводить конотацію за межі власне семантики на рівень додаткових смислових компонентів, зумовлених характеристикою комунікантів, їх уявленнями, почуттями, культурою, світобаченням, знаннями [Комлев 1969: 108-109].

Відтак, сказане підводить нас до висновку про те, що в змісті мовних одиниць майже завжди, крім основної, можна знайти інформацію емоційну, соціальну, ціннісну, закріплену в культурі й світогляді носіїв мови. Обмеження конотативного макрокомпонента семантики слів цією інформацією не тільки не виключає, а й, навпаки, спонукає до перетину цих конотативних значень із відповідними експресивними, стилістичними та іншими функціональними параметрами вербальних одиниць.

О.Селіванова простежує два традиційні погляди на межі конотації у структурі лексичного значення: перший розглядає її як сукупність емоційних, експресивних, оцінних, стилістичних ознак слова на фоні предметно-логічного компонента, другий обмежує конотацію лише тими елементами змісту, які додаються до слова у мовленні: асоціативними, контекстуальними, прагматичними, емотивними [Селіванова 1999: 20].

У межах першої концепції виявляється проблема структури конотації. Здебільшого в її складі виділяють чотири зазначених компоненти: емоційний, оцінний, експресивний, стилістичний (подекуди, замість стилістичного, виділяють образний) (В.Харченко). Проте деякі дослідники обмежують кількість цих компонентів, зводячи її частіше до двох модифікаційних ознак – оцінність та емоційність (Й.Стернін) або виділяючи по одній комплексній ознаці такій, як: оцінність, що включає емоційність, образність та стилістичне забарвлення

(Г.Солганік), чи емотивність, що при цьому вбирає у сферу денотата оцінність та експресивність (В.Шаховський).

Нерідко вчені акцентують увагу передусім на оцінності як найважливішій ознаці конотації (В.Теля, Т.Космеда). Так, В.Теля у монографії, присвяченій дослідженню конотативного аспекту семантики номінативних одиниць, стверджує, що „конотація як експресивно маркований макрокомпонент семантики є продуктом оцінного сприйняття і відображення дійсності у процесах номінації” [Теля 1986: 21].

Зрештою, неоднозначне розв’язання проблеми модифікаційних ознак конотації значною мірою пояснюється невизначеністю, не розробленістю дефініцій експресивності, емотивності та ін. Зокрема, експресивність інколи ототожнюють з образністю, емоційністю із оцінністю (Н. Амосова).

Взагалі, як зазначає Т.Космеда, „ще немає праць, у яких би була подана типологія засобів конотації” [Космеда 2000: 187]. Часто відповідні класифікації відображають різноаспектний підхід. Погляди вчених передусім зосереджуються на питанні про гіперо-гіпонімічні відношення, пов’язані з конотацією. Так, частіше її визначають як родове поняття у стосунку до оцінності, образності, емоційності й експресії (В.Харченко), подекуди конотацію, оцінність, експресивність, емоційність, образність тощо розглядають як мікрокомпоненти прагматичного значення слова (тексту) (Т.Космеда).

Ми дотримуємося думки, що конотацію недоцільно обмежувати лише сукупністю цих власне модифікаційних ознак, вона залежить і від тих елементів змісту, які додаються до слова у мовленні (тексті).

На сьогодні більш-менш чітко окреслились різні групи конотацій, існування яких зумовлене різноманітними причинами: ситуативно-психологічними (конотації іронічності, евфемістичності, меліоративності, пейоративності, посилення), соціально-лінгвістичними (конотації жаргонності, розмовності, книжності), локальними (конотації діалектності), культурними (конотації ідеологічності, культури) і власне мовними (конотації новизни, архаїчності, термінологічності, іншомовності) [Говердовский 1985: 6].

Конотативність є найважливішою ознакою мовлення і безпосередньо зорієнтована на прагматичний компонент комунікації. Широке коло лінгвальних значень визнає прагматичними О.Падучева, яка вважає, що з „людиною, із мовленнєвою ситуацією пов’язані в мові не які-небудь особливо виділені експресивні елементи, а значення великої кількості слів або грамам”. Всі подібні значення є „інгерентно суб’єктивними, антропоцентричними і етноцентричними”, тобто передають загальні властивості людини та орієнтовані на певний етнос [Вежбицкая 1996: 5-6].

Незважаючи на відмінності у поглядах на конотацію, різні дослідники здебільшого пов’язують її із лексичним значенням. При цьому мовознавці виділяють конструктивно особливий тип лексичного значення, який можна уявити „як комбінацію ознак, що відображають властивості самої позначуваної реалії разом з її раціональною оцінкою та оцінкою емотивно орієнтованою” [Телия 1986: 16]. Тобто таке значення включає три макрокомпоненти: денотативний, що вказує на об’єктивовану в ньому реальність і містить об’єктивовану оцінку; категоріально-граматичний – обов’язковий для всіх типів лексичного значення і емотивно-модальний, що виражає ставлення суб’єкта мовлення до того, що позначено словом або виразом [Телия 1986: 16].

Іншими словами, конотація у цьому випадку засвідчує інформацію, яка визначається, з одного боку, ставленням соціуму до дійсності, з іншого – індивідууму до позначених реалій, тобто оцінку об’єктивну і суб’єктивну. Отже, конотація залежить від лінгвокультурної оцінної компетенції, яка визначається закономірностями організації людської пам’яті, психологічними особливостями мовної особистості, аксіологічними критеріями мовця тощо.

Особливою специфікою позначена текстова конотація, на важливість якої звертає увагу В.Кононенко у монографії „Концепти українського дискурсу”. Учений погоджується, що “виявлення додаткових конотацій, очевидно, має виходити з лексикографічного тлумачення слова-поняття” [Кононенко 2004: 14]. Але така практика, на його думку, не сприяє вичерпному аналізу концептуального значення. З цієї метою дослідник пропонує використовувати художній текст.

Звичайно, сам художній дискурс не може претендувати на всеохопність смислового наповнення слів, але його розгорнутість і глибина забезпечують виникнення найрізноманітніших конотативних відтінків лексичного значення. Конотація, як уже згадувалося, може трансформуватися зі зміною культурного тла, тому специфічно виявлятися у різних культурно-соціальних середовищах та бути особливо значущою для конкретного автора або навіть окремого твору.

Конотація передусім супроводжує ті національно-культурні семантичні компоненти, які в умовах контекстуального оточення нерідко актуалізуються, символізуються, набувають образності. Саме навколо таких складників значення виникають розгалужені асоціативні уявлення, формується загальне метафоризовано-оцінне світобачення. Крім того, кожен справді талановитий письменник свідомо чи несвідомо зорієнтований на відтворення етноментальних, психолінгвальних основ загальнонародного розуміння концептів, на розкриття їх прихованих, архетипних підвалин. Оскільки одне з головних завдань літератури – це осягнення світу через його емоційно-естетичне переживання, то наявність конотативної семантики стає однією з характерних особливостей мови художнього твору.

Відомо, що існують різні засоби вираження конотації. За В.Кононенком, до них належать синоніми, антоніми, фразеологізми, внутрішня форма слова, асоціативні ряди, показники частотності вживання тих чи інших слів, понять та деякі інші [Кононенко 2004: 15-19].

Все це, як стверджує Т.Космеда, засвідчує, що „конотації лексикалізовані, тобто асоціюються з предметом дійсності не прямо, а через його мовне позначення” [Космеда 2000: 185]. Крім того, варто відрізнити узуальні конотації від власне авторських, залежних від контекстуального оточення та часто імпліцитних.

Загалом, узагальнюючи викладене, можна зробити певні висновки щодо конотації. З одного боку, вона визначається як особливий макрокомпонент значення номінативних одиниць, який виражає „додаткове значення слова, його супутні семантичні чи стилістичні відтінки, які накладаються на його основне значення, служать для вираження різних експресивно-емоційно-оцінних обертонів”

[Ахманова 1966: 203-204]. У цьому випадку емоційність, експресивність, оцінність, стилістичні особливості як конотативні ознаки розглядаються на тлі денотативних, тобто конотація завжди є супровідною стосовно денотації.

Але якщо все-таки протиставити денонант і конотат, як мовне і мовленнєве, що впливає з контексту, то конотація виводиться за межі „матеріальної структури слова-знака”. Подібну думку розвиває і В.Говердовський, зауважуючи, що останнім часом конотація вийшла далеко за межі експресивно-оцінно-стилістичних рамок, в яких вона починала своє існування, і охопила соціально-політичні, морально-етичні, етнографічні і культурологічні поняття, в той чи інший спосіб відображені в мові [Говердовский 1985: 71].

Отже, конотація є культурно-історичним та психосоціальним явищем. Вона виникає під час уживання слова певними соціальними групами в різних історичних умовах, змінюється зі зміною культурного тла, оскільки мова як соціальне явище несе відбиток матеріальної і духовної культури суспільства.

Конотація може відзначатися й індивідуально-психологічними особливостями, які залежать від особистості мовця, його мовленнєвої поведінки тощо. Якщо йдеться про конотативну семантику, що виявляє себе в художніх текстах, то на неї впливають асоціативні уявлення письменника, його здатність виражати етноментальні основи загальнонародного світобачення та ставлення митця до національних цінностей.

Конотація буває узуальною чи okazіональною й есплікується за допомогою комплексу виражальних засобів, зумовлених такими її ознаками, як супровідність, асоціативність, зорієнтованість на образність слова та ін.

Різні типи конотацій, асоціативні, аксіологічні та інші параметри безпосередньо стосуються концепту, оскільки він є багатовимірним смисловим утворенням, у якому виділяються оцінна, образна й поняттєва складові [Карасик 2004: 109]. Тому концептуальний аналіз спрямований не лише на основні змістові аспекти концепту, а й на додаткові, супровідні, що свідчить про важливу роль конотації в розкритті його смислової структури.

ЛІТЕРАТУРА

- Ахманова 1966: Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 606 с.
- Вежбицкая 1996: Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / Перевод с англ. Отв. ред. М.А.Кронгауз, вступ. ст. Е.В.Падучевой. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
- Говердовский 1985: Говердовский В.И. Диалектика коннотации и денотации (Взаимодействие эмоционального и рационального в лексике) // Вопросы языкознания. – 1985. – № 2. – С. 71-79.
- Єрмоленко 2001: Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. – К.: Либідь, 2001. – 222 с.
- Карасик 2004: Карасик В.М. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
- Комлев 1969: Комлев Н.Г. Компоненты содержательной структуры слова. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1969. – 192 с.
- Кононенко 2004: Кононенко В. Концепти українського дискурсу. – Київ - Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 248с.
- Космеда 2000: Космеда Т. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 350 с.
- Селіванова 1999: Селіванова О.О. Актуальні напрямки сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.
- Телия 1986: Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 142 с.
- Філософські 1972: Філософські питання мовознавства. – К.: Наук. думка, 1972. – 143 с.
- Языкознание 1998: Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н.Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая российская энциклопедия, 1998. – 685 с.

Vil'chynska Tetyana. Connotation in semantic structure of concept. This article linguistic researches. *Considering it in correlation with evaluation, emotionality, expressiveness and others we draw a conclusion that different types of connotations, associative, axiological and other parameters directly touch upon the concept, influence the formation of its corresponding semantic components.*

Key words: *connotation, additional meaning evaluation, concept.*

Марія Заборна (Тернопіль)

ПОРІВНЯННЯ В СИСТЕМІ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ У СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

У структурі складнопідрядного порівняльного речення як типової форми для вираження змістового відношення порівняння схемна порівняльна семантика корелює з семантико-синтаксичним відношеннями, що становить семантику структурної схеми інших складних реченневих структур. Водночас порівняння ускладнює значення, що творять формальні синтаксичні механізми певних складних конструкцій. У цьому плані актуалізується роль лексико-семантичної організації як чинника, здатного самотійно впливати на зміст речення.

Ключові слова: *семантико-синтаксичне відношення, складне речення, складнопідрядне порівняльне речення, схемна семантика, лексико-семантична організація, асиметрична конструкція, змістовий тип, ізоморфність, ієрархічність.*

Семантико-синтаксичне відношення порівняння усвідомлюється як взаємозв'язок двох ситуацій, одна з яких має місце в дійсності, а інша, подібна до неї, спеціально конструюється мовцем з метою відображення своєрідності наявного